

Michał A. Jerzak

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

ROZWÓJ RYNKU RODZIMYCH ROŚLIN STRĄCZKOWYCH JAKO CZYNNIK BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOŚCIOWEGO LUDNOŚCI W POLSCE

THE DEVELOPMENT OF NATIVE LEGUMES MARKET AS A FACTOR OF FOOD SAFETY OF THE POPULATION IN POLAND

Słowa kluczowe: rynek białka roślinnego, model rynku, rośliny strączkowe

Key words: vegetable protein market, the market model, legumes

Abstrakt. Bezpieczeństwo w zakresie zaopatrzenia w białko roślinne jest ważnym elementem polityki gospodarczej każdego kraju, dlatego wymaga zapewnienia zróżnicowanych i pewnych źródeł jego pozyskiwania. Obecnie podstawowe źródło tego surowca na cele paszowe stanowi importowana śruta sojowa. Celem artykułu było wskazanie głównych ograniczeń w rozwoju produkcji i rynku rodzimych roślin strączkowych, a także zaproponowanie możliwości i kierunków jego dalszego rozwoju jako alternatywy dla rynku soi. Stwierdzono, że w warunkach silnej konkurencji ze strony rynku soi, uzyskanie bezpieczeństwa kraju w zakresie białka roślinnego wymaga zwiększenia produkcji rodzimych roślin strączkowych przez aktywne wspieranie obrotu tym surowcem, a także obrotu produktami mięsnymi wytworzonymi na bazie pasz z rodzimych roślin białkowych.

Wstęp

Celem nadrzędnym polityki gospodarczej kraju jest zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego ludności. Jednym z narzędzi realizacji tej polityki jest różnicowanie źródeł pozyskiwania białka roślinnego zarówno na cele konsumpcyjne, jak i paszowe. Historycznie, w warunkach Polski potrzeby w zakresie paszowego białka roślinnego zaspokajano wykorzystując rodzime rośliny strączkowe, takie jak np. groch i łubin. Rozpoczęty jednak w latach 90. ubiegłego stulecia dynamiczny proces rozwoju globalnego handlu wywołał zjawisko zastępowania białka rodzimych roślin strączkowych w paszach dla drobiu i trzody chlewnej, łatwo dostępnym i konkurencyjnym pod względem jakościowym importowanym białkiem sojowym. Było to bezpośrednią przyczyną załamania krajowej produkcji tego surowca, co stworzyło jednocześnie warunki do dalszego zwiększania importu śruty sojowej. Proces ten doprowadził do sytuacji, w której obecnie krajowe zapotrzebowanie na białko roślinne w ponad 90% pokrywane jest importowanym z kontynentu amerykańskiego białkiem sojowym. W konsekwencji nastąpiło rynkowe uzależnienie zarówno Polski, jak i wielu innych krajów Unii Europejskiej (UE) od zagranicznych źródeł białka roślinnego. Stan taki rodzi zrozumiałą niepewność dotyczącą bezpieczeństwa w zakresie zapewnienia niezbędnej ilości białka roślinnego w szczególności na cele paszowe.

Dostrzegając takie zagrożenie Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) stworzyło wieloletni program, w ramach którego prowadzone są obecnie badania naukowe m.in. w zakresie ekonomiki produkcji, a także możliwości odbudowy oraz rozwoju krajowego rynku komponentów paszowych pochodzących z przerobu roślin strączkowych. Dotychczasowe wyniki badań pozwoliły zidentyfikować obecny stan krajowego rynku rodzimych roślin strączkowych, a także wskazać główne ograniczenia w jego rozwoju [Śmiglak-Krajewska i in. 2012]. Bazując z kolei na uzyskanych wynikach badań, zbudowano modele organizacji rynku rodzimych roślin strączkowych, które w istniejących uwarunkowaniach rynkowych i przy wykorzystaniu dotychczas wypracowanej przez rynek struktury oraz istniejących tam zwyczajów handlowych, pozwoliłyby zdynamizować produkcję i obrót tym surowcem, jak również wykorzystanie na cele paszowe w kraju.

Material i metodyka badań

Celem artykułu było zaprezentowanie modeli funkcjonowania rynku rodzimych roślin strączkowych, a także wskazanie możliwych kierunków dalszego ich rozwoju w istniejących obecnie uwarunkowaniach gospodarczych kraju. Realizacja założonych celów badań, a w tym budowa modeli rynkowych, bazowała na danych empirycznych zebranych w ramach wywiadów standaryzowanych, na sformalizowanych kwestionariuszach ankiety wśród uczestników rynku paszowego. Badaniem objęto 60 zakładów produkujących paszę oraz 13 zakładów przetwórstwa rzepaku i 359 gospodarstw rolnych (w tym 110 o powierzchni od 10 do 20 ha, 109 podmiotów o powierzchni od 20 do 50 ha oraz 141 największych o powierzchni powyżej 50 ha). Analizę infrastruktury rynku i systemu obrotu rodzimymi roślinami strączkowymi prowadzono oddzielnie dla podmiotów znajdujących się po stronie popytowej rynku i oddzielnie dla gospodarstw rolnych będących stroną podażową tego rynku. Do konstruowania modeli rynkowych wykorzystano też wyniki analizy SWOT identyfikującej silne i słabe strony rynku rodzimych roślin strączkowych [Jerzak 2014].

Charakterystyka rynku rodzimych roślin strączkowych w Polsce

Stronę popytową na rynku rodzimych roślin strączkowych stanowią przede wszystkim wytwórnie pasz, których liczba w okresie badań wynosiła 107 podmiotów. Wielkość tych podmiotów była zróżnicowana pod względem liczby zatrudnionych osób. Jednostek dużych, które zatrudniały powyżej 250 osób było 6, średnich podmiotów zatrudniających od 50 do 249 osób – 28, natomiast firm małych, tj. zatrudniających do 49 osób było 73. Na krajowym rynku paszowym wyraźnie zaznaczała się jednak dominacja podmiotów największych pod względem liczby zatrudnienia. Badania wykazały, że 6 dużych podmiotów generowało ponad 50% całkowitych przychodów ze sprzedaży pasz w Polsce. Z kolei wytwórnie średniej wielkości miały 30% udziału w całkowitych przychodach ze sprzedaży pasz

Sytuację finansową krajowych wytwórni pasz w okresie prowadzenia badań oceniono jako dobrą. W klasyfikacji branż w sektorze przemysłu spożywczego pod względem efektywności finansowej wytwórnie pasz zajmowały 4. miejsce, po browarach, jednostkach produkujących pasze dla zwierząt domowych i cukrowniach. Zostały zatem zaklasyfikowane do grupy przedsiębiorstw działających efektywnie [Czerwińska-Kayzer 2014].

Stroną podażową rynku roślin strączkowych są gospodarstwa rolne prowadzące produkcję i sprzedaż tych roślin. Powierzchnia upraw pastewnych roślin strączkowych w roku 2013 w tych gospodarstwach wynosiła ponad 170,6 tys. ha i była większa o około 33,2 tys. ha (tj. 24%) w porównaniu do roku 2011 i o ponad 44,6 tys. ha (tj. 35%) do roku 2010. Badania wykazały, że przyrost powierzchni upraw roślin strączkowych mocno skorelowany był z wielkością dopłat do tych plantacji, które w roku 2010 wynosiły 1256,62 zł/ha, w 2011 roku – 1364,33 zł/ha, w 2012 roku – 1694,93 zł/ha, a w 2013 roku – 1790,43 zł/ha. Wzrost powierzchni upraw nie miał jednak odzwierciedlenia we wzroście poziomu skupu nasion tych roślin. Z danych GUS wynika, że w roku 2013 w przypadku nasion grochu do skupu trafiło tylko około 3% tej ilości, która potencjalnie wynikała z powierzchni zasiewów. Podobna sytuacja wystąpiła w łubinie – skupiono tylko 6% nasion, oraz w bobiku, którego zakupiono tylko 1%. Badania wykazały również, że pomimo bezwzględnej opłacalności produkcji nasion roślin strączkowych (po doliczeniu należnych dopłat UE), produkcja jest powszechnie ograniczana przez rolników przez przeorywanie plantacji przed okresem zbiorów. Sytuacja taka spowodowana jest brakiem popytu i zainteresowania tym surowcem ze strony przemysłu paszowego w Polsce, a to jest przyczyną dużych trudności z jego sprzedażą przez plantatorów. Rolnicy natomiast powodowani dodatkowymi korzyściami finansowymi wynikającymi z dopłat do powierzchni zasiewów roślin strączkowych, zwiększali ich areał, jednak traktując te uprawy jako nawóz zielony.

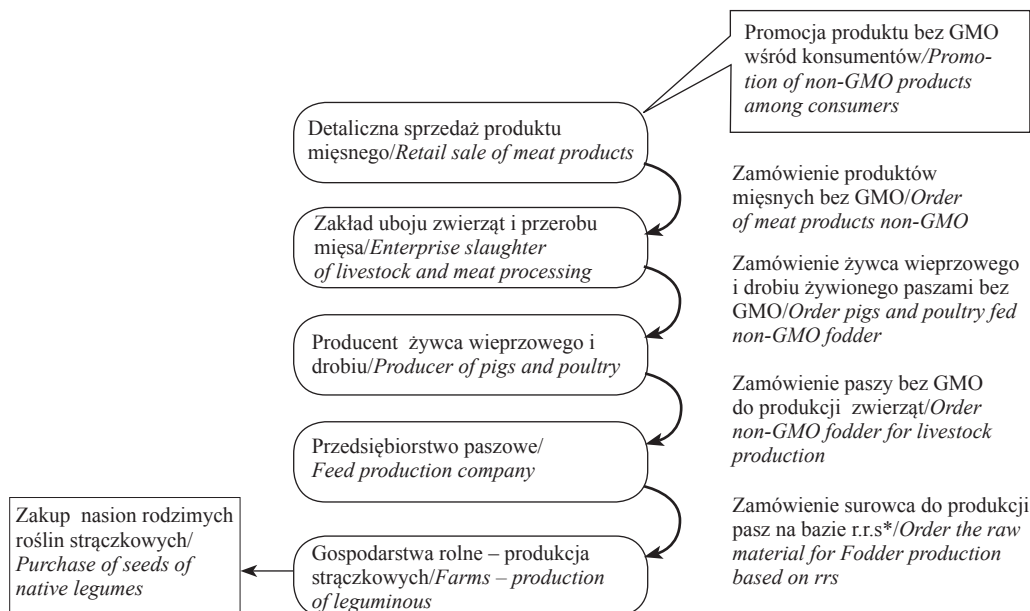
W rezultacie występuje brak płynności obrotu na rynku rodzimych roślin strączkowych. Niekorzystną sytuację na tym rynku potęguje dodatkowo mała skala produkcji, a także duże jej rozproszenie terytorialne. Powoduje to brak możliwości zebrania odpowiednio dużej, wyrównanej pod względem jakościowym partii materiału, co jest podstawowym warunkiem zainteresowania

się tym surowcem przez wytwórnie pasz. Sytuacja ta, jak również rosnąca konkurencja ze strony rynku soi, doprowadziła do marginalizacji rynku rodzimych roślin strączkowych w Polsce.

Kierunki rozwoju rynku rodzimych roślin strączkowych w Polsce

Stwierdzone w badaniach uwarunkowania i specyficzne cechy rynku rodzimych roślin strączkowych stanowiły podstawę skonstruowania dwóch modeli funkcjonowania rynku nasion tych roślin. Pierwszy zaproponowany model rynku (rys. 1) bazuje na założeniach systemu pionowych powiązań integracyjnych podmiotów w zakresie rozwoju produkcji mięsa wieprzowego i drobiowego przy wykorzystaniu komponentów paszowych opartych o białko rodzimych roślin strączkowych.

Jest to model, którego celem jest produkcja określonego konkurencyjnego rynkowo produktu finalnego. Popyt na rynku detalicznym na produkt finalny, którym będzie regionalny i ekologiczny wyrób mięsny, stanowić będzie czynnik determinujący popyt na poszczególne półprodukty niezbędne do wyprodukowania produktu finalnego. Zatem popyt na finalny wyrób mięsny na rynku detalicznym stymulować będzie wzrost popytu na żywca wieprzowy i drobiowy żywiony paszami ekologicznymi, bazującymi na rodzimych roślinach strączkowych. To z kolei wywoła wzrost popytu na pasze ekologiczne wolne od GMO. Finalnie, wzrośnie popyt na rodzime rośliny strączkowe na cele paszowe jako surowiec ekologiczny i wzrost wielkości produkcji tego surowca. Zakłada się jednak, że model ten może być efektywnie wykorzystany przez małe lokalne przetwórnice pasz przy współpracy z określonymi grupami producentów żywca wieprzowego i drobiowego oraz lokalnymi zakładami przetwórstwa mięsnego, do produkcji niszowych i regionalnych produktów mięsnych. Produkty te wytwarzane byłyby na bazie rodzimych roślin strączkowych (bez GMO) i w sposób ekologiczny. Mała skala produkcji oraz tradycyjna technologia wytwarzania plasować będzie ostateczny produkt w górnych przedziałach cenowych, co oznacza, że kierowany będzie do

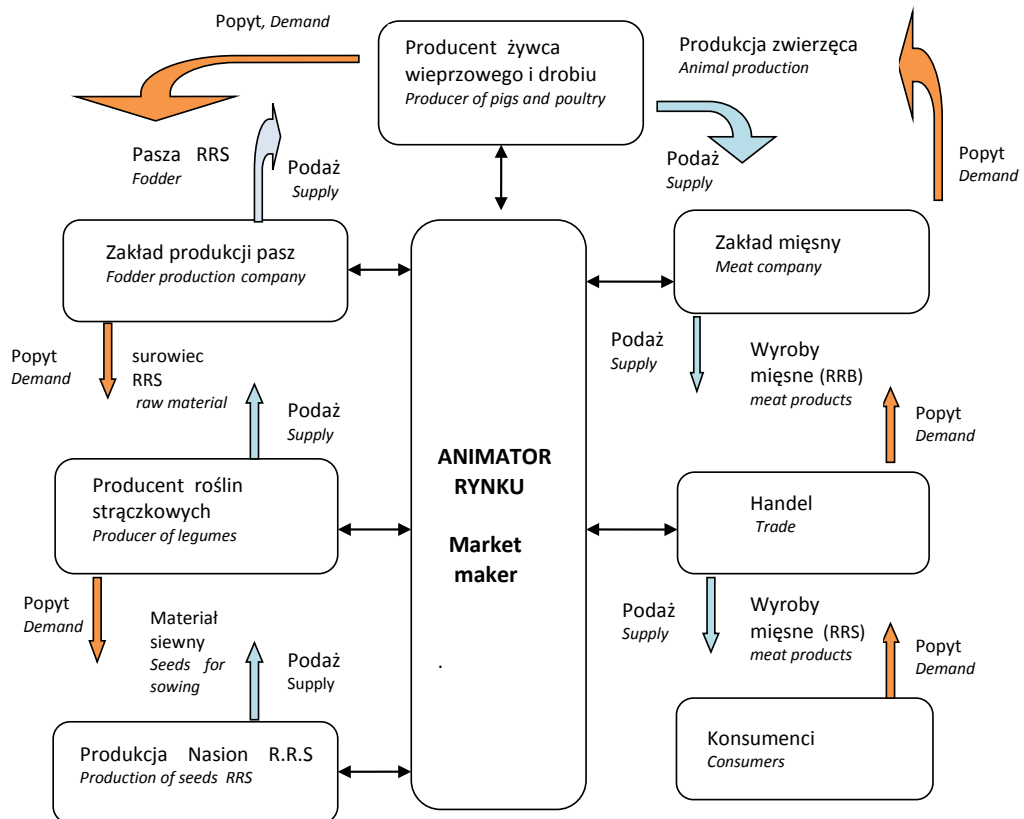

* r.r.s.– rodzime rośliny strączkowe/
domestic legumes

Rysunek 1. Model produkcji i rozwoju rynku rodzimych roślin strączkowych (RRS) w ramach systemu integracji pionowej
Figure 1. Model of production and market development of domestic legumes based on a system of vertical integration
Źródło: opracowanie własne
Source: own study

klientów zamożniejszych. W ramach tego systemu rynek rodzimych roślin strączkowych rozwijać się będzie wyłącznie pod wpływem impulsów popytowych płynących od konsumentów. Należy więc spodziewać się powolnego procesu jego rozwoju. System ten z powyższych powodów nie zabezpieczy wzrostu wielkości produkcji na poziomie gwarantującym bezpieczeństwo kraju w zakresie zaspotrzenia w białko roślinne. Stanowić może jedynie element uzupełniający w działaniach zmierzających do masowego wykorzystania rodzimych roślin strączkowych na cele paszowe.

W modelu drugim (rys. 2) zakłada się, że rozwój obrotów rodzimymi roślinami strączkowymi będzie stymulowany przez animatora rynku, co zagwarantuje jego płynne funkcjonowanie. Podstawową rolę animatora rynku będzie organizowanie obrotu we wszystkich ogniwach łańcucha marketingowego w taki sposób, aby maksymalnie ograniczać wpływ dominujących obecnie ograniczeń tego rynku. Dotyczą one przede wszystkim rozproszenia terytorialnego i małej skali produkcji, niejednorodności jakościowej surowca, a także braku możliwości zaoferowania regularnych jego dostaw w określonej ilości do zakładów paszowych. Dlatego aktywność animatora rynku koncentrować się będzie m.in. na zapewnieniu koncentracji obrotu i tworzeniu dużych kontraktów, a także sprawnej logistyce zamówień i dostaw. Jego działalność obejmować też powinna promocję produktu, jak również stabilizowanie dochodów z produkcji i przerobu przez zarządzanie ryzykiem cenowym nasion roślin strączkowych.

Rysunek 2. Model organizacji rynku rodzimych roślin strączkowych (RRS) z uwzględnieniem animacji obrotów

Figure 2. Model of domestic legumes (RRS) market organization including the market making

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Podstawowym założeniem tego modelu jest maksymalizacja wykorzystania rodzimych roślin strączkowych do produkcji żywa wieprzowego i drobiowego jako surowca ekologicznego, alternatywnego lub komplementarnego do soi. Produkt mięsny powstały w ramach tego systemu nie musi być produktem bez GMO, ale będzie produktem wysokiej jakości wytworzonym ze znaczącym wykorzystaniem ekologicznych rodzimych roślin strączkowych. Wykorzystanie tańszego rodzimego surowca, przy niezmięnionej technologii produkcji i przerobu mięsa oraz dużej skali produkcji sprawi, że finalny produkt będzie stosunkowo tani i dostępny w supermarketach dla wszystkich konsumentów.

Zakładana powszechność stosowania rodzimych roślin strączkowych w paszach będzie czynnikiem stymulującym wzrost popytu na ten surowiec i jednocześnie stopniowe zwiększanie powierzchni zasiewów, która docelowo powinna osiągnąć poziom 450-500 tys. ha. Uzyskanie tego poziomu produkcji pozwoli w około 50% zastąpić importowane białko sojowe rodzimą produkcją, a to znacząco poprawi krajowe bezpieczeństwo w zakresie zaopatrzenia w białko roślinne.

Wnioski

1. Rozwój rynku oraz realne zwiększenie wielkości produkcji rodzimych roślin strączkowych wymaga koncentracji obrotu w skali kraju (tworzenia dużych i jednorodnych kontraktów towarowych) i wywołania popytu ze strony zakładów przetwórczych.
2. Ulepszanie krajowego systemu obrotu surowcem pochodzącym z roślin strączkowych możliwe jest przez działania w dwóch kierunkach:
 - rozwój niszowej produkcji regionalnych wyrobów mięsnych, przy wykorzystaniu pasz ekologicznych z rodzimych roślin białkowych, w ramach pionowych powiązań integracyjnych podmiotów (kontraktowe lub kapitałowe),
 - rozwój produkcji masowej roślin strączkowych przez aktywne wspieranie obrotu tym surowcem, a także obrotu produktami mięsnymi wytworzonymi na bazie pasz z rodzimych roślin białkowych.
3. Bezpieczeństwo kraju w zakresie białka roślinnego zapewnić może jedynie rozwój produkcji masowej rodzimych roślin strączkowych oraz aktywne animowanie obrotu tym surowcem na rynku.

Literatura

- Czerwińska-Kayzer D. 2014: *Efektywność gospodarowania zapasami w wytwórniach pasz w Polsce w latach 2006-2011*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XVI, z. 3, 67-73.
- Jerzak M.A. 2014: *Możliwość restytucji rynku rodzimych roślin strączkowych na cele paszowe w Polsce*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XVI, z. 3, 104-109.
- Rocznik statystyczny rolnictwa 2013*: 2014: GUS, Warszawa.
- Śmiglak-Krajewska M., Jerzak M.A., Czerwińska-Kayzer D., Florek J. 2013: *Determinanty produkcji roślin strączkowych jako alternatywnego źródła białka – w ramach nowego obszaru polityki rolnej w Polsce*, Roczn. Nauk Roln., seria G, t. 99, z. 1, 113-120.

Summary

Food security in the field of plant protein is the main aim of economic policy in each country, hence the need for diversified and reliable sources of its acquisition. The primary source of this material should be the production of native legumes. The purpose of this article is to identify the main constraints in the development of production and trade of native legumes, and propose the opportunities and directions for its further development. It was found that under conditions of strong competition from soybean market, obtaining security of the country in the field of plant protein requires an increase in the production of native legumes by animating the raw material trading, and marketing of meat products produced on the basis of feed protein with native plants

Adres do korespondencji
prof. UP dr hab. Michał A. Jerzak
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Zakład Rachunkowości Rynków Finansowych i Towarowych w Gospodarce Żywnościowej
ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, tel. 602 764 916
e-mail: jerzak@up.poznan.pl